

Péterfy Jenő ifjúkori levelei.

Írta: LAKATOS DÉNES.

Csodálatos élet! Nagy problémákon gyötrődik, önmagát emészti, erejét felőrli s mégsem jut nyugalmasra; de még elhamvadóban is nemes értékeket termel.

A szülői ház szomorúsága, atyjának könnyűvérűsége, anyjának titkolt fájdalma ránehezedett koránérett lelkére. Tanult, gondolkodott, alkotott, míg végre hitét veszítve összereszkadt s eldobta magától munkás életét.

*

Péterfy Jenő — irodalmunk kiváló essay-írója — Székesfehérvárral közeli kapcsolatban volt. Levelezett az Eltér-családdal, mert szerette ezt a fincm műveltségű, zenei kultúrájú családot. Tizennyolc éves korában indult meg ez a levelezés,¹ melyből megrajzolhatjuk érdekes ifjúkori egyéniségét.

Péterfy Jenő már zsenge ifjúságában sok hányódáson ment keresztül. Családi tragédiák sebeztek lelkét, úgyhogy amikor az érettségit követő szünidőben Székesfehérvárra jött és ámuló szemekkel nézhetette az annyira nélkülözött családi kör mintáját, érthető elragadtatással írhatta az Eltér-család egyik nőtagjának: «Te előtted, ki az ily körben növekedtél és élsz, te előtted a „Kedves otthon“ talán már megszokott; — s mint a legszebb vidék lakói közönyösek az őket körítő illatos berkek s hímes mezők iránt, — mert folyton szemük előtt fekszenek; úgy talán te sem fogod érezni azt a rajongást, mely engemet elkap, ha egy családot szemlélhetek, amelyet a szív s a belsőből folyó emelkedettség kapasa tömörít egy elválhatlan egésszé, ha nem mulaszthatom el egy levelemben sem azt dicsőíteni. De nézd el ezt a szegény Jenőnek, kinek az ily családi lét — ideálja, s ki az életben maga körül ennek csak romját láthatá.»

Az Eltér-család fejében „egy nemes atyára s egy valóemberre“ ismert, akinek vonzó egyénisége mély benyomást gyakorolt emlékezetére.

Szerencsétlen helyzetében, családi tépetségében mégis volt

¹ A négy évet (1868—71. aug.) felölelő, 27 levélből (9 magyar- és 18 németnyelvű) és 2 levelezőlappból álló sorozat az Eltér-család hagyatékából került a Fejérv. és Székesf. Múzeum birtokába.

egy nagy öröme, boldogsága, szeretett édesanyja, akinek „a közele vígasztalólag hatott“ minden vergődésében, kínzó vágyakozásában, kárpótolta a sok mostohaaságért, s akitől egy percre is alig tudott elszakadni, mert mint írta: „Kedves mamámat egyedül nem hagyhatom.“

Az anyai szeretet csodás gyöngédsége, könnyes fájdalma és büszke reménysége mellett végezte egyetemi tanulmányait. 1868 őszén a jogi karra iratkozott be. „Az egyetemi polgárok tisztos sora közé“ jutása sok lótasfutásába került. Ezt még csak tűrte panaszszó nélkül. De amint múltak a hónapok, mindjobban ráeszmélt arra, hogy pályát tévesztett. 1869 januárjában már a levélírást is felhasználta arra, hogy „a colloquiumok és törvénykönyvek paragrafusainak száraztó tömkelegéből“ kissé kiemelkedjék. Két évre rá beállt a szakítás. 1871 január 3-án jelenti, hogy „filozófus lett, még pedig valódi filozófus“. Átment a bölcsészeti karra és a tanári pályára készült. Élénk színekkel festi a tanulmányi változást és indítékát: „Teli torokkal kiáltottam vale-t a szikár Themis-nek, amely engem fekete paragrafusaival majdnem halálra kínzott, és mint egykor Faust, minden tehertől megszabadulva égő buzgósággal fordultam a spekulációhoz. Ez az én terem! Ahol a nagy szellemek magasztos szárnyalását követhetem és a mindenség szellemi összhangjában gyönyörködhetem. Mily szánalmasan jelennek meg most ezek a paragrafuslovagok, akiknek a céhébe én is tartoztam, akik az igazság helyett inkább a guruló pénz után kapkodnak.“ Édesanyja is belenyugodott ebbe, különben nem írhatta volna, hogy „szereti az ő filozófusát“.

Az új stúdiómra mintegy predesztinálta a már diákéveiben magabagyökereztetett nagy olvasási kedv, amely sokszor szerzett neki „egyedüli mulatságot, majdnem egésznap elfoglaltságot“. Olvasmányai tárgykörében előkelő helyet biztosított Shakespeare-nek, akit „kétszeresen“ is megkedvelt akkor, amikor megtadta, hogy a tőle igen tisztelt Eltér-család is szívesen foglalkozik a nagy költővel; ettől kezdve a levélváltásba shakespeare-i témák megbeszélését kívánta beleszőni.

Amint tanulmányai végzését, úgy a tanítást is szigorú kötelességének tekintette. Az előbbi igazolja az a munkának-átadása, szellemi elmélyedése, amely mellett „egyik nap mult a másik után, mint az óraütés“ — simán, zökkenés nélkül s lett ő önkéntelenül is „mechanizmussá“, különben „nem tudta volna

elvégezni azt az óriási anyagot“, amelyet elébe tárt a végleges választás, a tanári hivatás tudásos felfogása. Az utóbbit eléggé jellemzi az a „tantalusi“ keserűség, amellyel le kellett mondani fehérvári látogatása megismétléséről, mert az istenek magántanítónak kárhoztatták ama meghagyással, miszerint a szülők méltányos kívánatára Humboldtokat, Aristotelesekét csináljon keménykoponyájú tanoncáiból. „Nagyon is prózai dolog“ volt neki Telemachusokat vezetni, valami „lélekölő kötelesség“, de mégis magaravett kötelesség, amelyet mint „a második húsvéti bárány“ fájó lemondások közepett is lelkiismeretesen teljesített: „a legvérvörössé szívvel engedelmeskedett kötelessége szavának“.

Péterfy Jenő élete a munka, a tanulás és önképzés jegyében folyt. Hogy a szellem erőit túl ne feszítse, közbe-közbe szórakozásról is kellett gondoskodnia. De ez nem volt üres időtöltés, hanem ami pihenni vágyó lelkét betöltötte, amit a művelt lelkek áhítoznak: a zene. Már gyermekkorában tanult hegedülni. Később félretette. Mikor azonban a filozófiának adta magát, ismét elővette, mert annak útmutatásával „művészetében is új élvezetre lett“. Ettől kezdve igen szorgalmasan és sokat játszott valami kitűnő mester vezetésével. Jól esett neki, hogy „törekvéseiben kifáradva, a felséges Muzsika hangjai által megnyugodhatott“.

Ha a zene gyakorlásában nem is vité valami sokra, annál jobban tudta élvezni és értékelni mások tudását, főleg a „szép“ zongorajátékot, amelynek hangja „a művelt lélek csendéletét“ is csak nemesen zavarja. Zenei lelkesültsége volt az egyik kapocs, ami az Eltér-családhoz fűzte, ahol olyan „felejthetetlenül és kiválóan tudták Schumann-t és Beethovent értelmezni“. A klasszikus zenétől szinte megittasult.

Ha nem is írta volna, hogy „a szép iránt szeretettel bírván, a klasszikus zene iránt a legnagyobb fogékonysággal van“, leveleiből lépten-nyomon kiuntathatjuk, hogy állandóan idegondolt, ahol Mendelssohn fugái és szonátái csendültek meg, ahol a Kreisleriana- és a Beethoven-szimfóniák hangjai lebegnek körül; ide vágyódott, a virágkehelyhez, „ahol a Beethoven-művészet édessége rejtőzik és a Schumann-muzsika sötét lepkeje ringatózik“, hogy lelkét a magasztos hangok „gyönyör-lakomájá“-ban részeltesse. Este, amikor álomra hajta meggyötört fejét, Schumannnak itt hallott exotikus zenéje vagy Wagner óriás-akkordjai szenderítették el. Ha pedig ideje volt,

nem a vigadóba ment táncot lejteni, hanem a „Grál templomá“-ba „imádott“ Wagnerét hallgatni, Lohengrint megbámulni, melynek minden hangjában egy kis világot vélt felfedezni. „Méltó befejezése“ volt ez fehérvári élvezetének. Erről nem győz eleget beszélni s nem állhatja meg, hogy Lohengrin hatását is le ne fesse: „Mikor a zene a nyitányban a Grál templomát rajzolja, előttem élt még a benyomás, mintha csak Indiába varázsoltattam volna, a Ganges-folyó mellé, ahol az a száz meg száz illatos virág görnyedez; ahol örökös tavasz van; ahol a balzsamos illatú légből kéjittas mámorba esik a vándor; ahol a vízhullám loccsanása egy végetlen költői sóhajnak látszik; ahol a szellő suttogása mintha elmúlt szép időkről, lovagkorról, költészetről beszélne. — S ismét, midőn a moll-hangokból az iszonyú dur-ba vezette az óriás hanghullámokat a legnagyobb mester keze, midőn a vad Ortrudot rajzolja, mintha egy éjszaki — végzetistennőt festene, ki az emberiség szent érzelmeit egy rémes kacajjal akarja kitépni a kedélyből; mintha a daemon vad víjogását hallanák — oly nagy, oly rémes a zene.“ Még azt is hozzáfűzi, hogy sehol sem tűnt fel előtte annyira a különbség az ének és a többi hangszerek közt, mint Lohengrinben. „A többi hangszerek, a futamok, a bravour, a hangszeren kifejthető technika, mindez úgy tűnik elém, mint a színes pillangó, vagy a tarka tollú madár, mely után szívesen kapkodnak, melynek hatása mulattat; — csak az ének, csak ez a genius valódi röpte, mely akarva, nem akarva, magával ragadja jobb „éniünket.“

A Péterfy lelkét végighasogató tragikus vonás jelöli meg életfelfogását. Ebből érthetjük meg sorsának éles kritikáját, önmagának és az emberi léleknek tüzetes vizsgálását, mások ironikus megfigyelését. Fűrészszó, kutató természetét, elmélkedő hajlamát e levelekbe is belefektette. Elismerete ugyan, hogy „fukar kézzel dob felém rózsákat a sors, — de ha egyszer elvétve felém röpít egyet — az illatos leend“; legtöbbször mégis „keserű csaló“-nak kellett a sorsot bélyegeznie. Hányszor kellett „bánatos fülemüle vérébe mártania follát“, hogy ecsetelje szomorú helyzetét, elfoglaltságát, amely miatt a „szép és jóságos“ fehérvári meghívásnak eleget nem tehetett. Volt arra is eset, hogy a kemény sors még a lakást is megvonta tőle s ő kénytelen volt egy egész hónapban át „örökké bolygó zsidó“-ként Pest és Buda közt tétován forogni.

A külső hatások, az élet tüszúrásai hevesen érintették minóza-lelkét. „Fölséges nyugalmat“ áhítozott, de nem érte el soha. Összhang nélkül, folytonos lelki küzdelmek közt futotta a világot. Zárkózott volt mindenkivel szemben, de ha egyszer belső kialakulásának megfelelő környezetre lett, „belső világa függönyét“ azonnal széthúzta, szívének kamráit megnyitotta. Lelkének nemes érzései csordultak kifelé pazar színekben, verőfényesen. Közlékeny lett. Feltárta sóvárgása egész történetét, bemutatta lelkének rajzát, végigszemléltette kedélyének hullámzását. Sajnos, kevés ilyen eset fordult elő életében. A fehérvári volt az első. „A szívesség“, amelybe jutott, a harmonikus, „szép családi élet“, amely felé szárnyalt, annyira megragadták, hogy a megismert és megszeretett család „második otthoná“-vá vált. A viszontlátás többszörösítése lett azután lelke táplálásának egyik főcélja, „az élet fanyar áradata“ azonban mindig megállította. Csak az emlékezés és a képzelet enyhített „lelki száműzetés“-n, meg az írás hatalma. Szellemének húrja nagyon érzékeny volt... „mint az aeolhárfa a legkisebb szellőre, úgy ez a leghalkabb mozgásra megrezdül; azután felesendül a lélek esodálatos muzsikája, a képzelet és az emlékezés a korábbi taktusokra“.

Az írást is nagyon felhasználta. Levelet levélre küldött s kiöntötte bennük lelkének dús tartalmát. A kezdés nehéz volt neki. „Már egy órája gondolkozom, hogy kezdjem leveletem?“ Feltoltult érzelmeit nem volt könnyű papírra tenni. Majd „örökös köszönés“-be fog s azután így elmélkedik: „Ugyan miért is van mindennek oly nagy árnya? — miért van az, hogy minél nagyobb az öröm, annál nagyobb az öröm multával — az utána való fájdalom is? S pedig annyira nagy, hogy jelenlegi magányom pium desideriuma csak az, bár *ne* éreztem volna oly jól magam; — úgy legalább az elröpült szép percek után való bánatom sem lett volna olyan fokozott. De hiában! az életben úgy, mint a természetben: — magas hegynek mély a völgye“. Már első levelében megfakasztja a visszaemlékezés forrásvizét, bár szomját nem olthatja, mert „még ez is konok játékát űzi velem. Mert nem csillapít, hanem azon tulajdonságánál fogva, hogy még a légszibbet is szépíti, megaranyozza —: csak gerjeszti vágyamat“. A harmadik levelében emberkerülésére mutat rá: „Ha az ember a külvilággal való érintkezésében csak szomorságot tapasztal, — s az emberek közönye miatt attól mind-

inkább visszahúzódik: — oly jól esik, ha van legalább egy hely, — hol jökedve fáklyáját szabadon lobogtathatja.“

Harmadik levele után egy hónapig hallgatott. S amikor megtörte a csendet, a hosszasabb kimaradást lélektanilag így magyarázza: „Az ember maga egy kis világ; megvannak saját rejtélyei, melyeknek ő a legnagyobbika. S individualitása tanúsít életében nem ritkán oly jelenségeket, melyek a psychologia szemüvegén keresztül mint merő ellentét, mint merő képtelenség tűnnek fel előttünk s összhangzásba egyáltalán nem hozhatók — lelke ösztöneivel és sugallatával.“ Így volt most ő is. Nem a vonzódás, a szeretet fogyatkozott meg benne, hanem egyetemi ügyei elvették idejét, kedélyére pedig „bizonyos nyugtalanság“ ült a városi légkörbe való behelyezkedés szokatlansága miatt. Bármennyire is igyekezett a lelki kontaktust fenntartani s azt minél gyakrabban betűkkel érzékíteni, ha bármi is akadályozta ebben, azt teljes őszinteséggel megvallotta. Egyik levelében pl. gyengeségével menti magát: „Vannak percek az életben, hol az ember önmagának rejtvény; midőn — ha érzési képessége a legnagyobb is, — az élet különböző ingredientái behatása folytán érzésének kifejezést adni képtelen. S a szó legszorosabb értelmében ez állapotban sinylődtem én.“

Még az „aranyos május“ is alig tud benne érzést fakasztani. Egyedül a viszontlátás foglalkoztatja: „...a fák zölden mosolyognak a vándor elé — s kedélyem még sem virul s nem dobog teljes akkorddal az élet elé; szóval ama magasztos összhang, mely az emberi kedély s a Természet élete között fennáll, — nálam még csak tört húrokra lel. — S valjon mi hangolhatja föl e húrokat, mi csalhat belőle ki helyes összenét? Oh! én jól tudom! — én bensőleg ismerem a bűvös kezet, mely csak egy érintésével is — mint szél lengése az aeolhárfát — felszólaltatja keblemet. A mosolygó öröm — a mindent széppé varázsoló barátság — ez az a bűvös kéz, melynek reám ily varázsa van. — S boldog én! kinek nem kell átfutnia messze, helyeket, hogy megtalálja, mit keresett; — ki közelében bírja, — mi kielégíti őt. Közelében — ott nálatok, mert ott találok az őszinte barátságot, szíves hajlamot, jóakaratot, szinlelés nélküli előismerést.“

Tudott követelődző is lenni egy-egy válasz lassúbb tempója miatt. Türelmetlenségét szintén szemléletesen adta tudomásul: „Már húsz hosszú-hosszú, borus, esős-szeles nap szállt el a végtelen semmiségbe, amióta én Apollóhoz könyörgök egy levélért

az ő fehérvári múzsai székhelyéről. De oh Sors! a lant istene a mennydörgés istenévé lett csekélységem iránt — és hasztalan a könyörgés! Szavam elhallszik zajtalanul a lapos fővárosi élet sivár pusztaságában, — és levélszomjas énem nem kap enyhülést, — semmi levelet!... Én jajgatok föl, mint egykor Oedipus, midőn szörnyettének tudatára jött; jajgatok, mint az összes tragikus hősök... jajgatok, mint maga a megszemélyesített Jajgatás, — és mégis — sehol egy levél, sehol egy istenküldött, egy levélhordó Merkur, — aki nekem letaszított Orpheusnak hírt hozna kedvenc helyemről — az Olympról!... Semmi levél? Erdemetlen vagyok egy sorra?... Kitaszított vagyok? Most aztán bosszú, bosszú Olympnak! — Ő ellökött engem, de én büszke vagyok szomorúságomban; szívem vérzik belsőleg — de in publico azonban — amint te látod — gúnyolódok, nevetek, tréfálkozom!”

A munkától és várakozástól felizgatott lelkiülettel írta e sorokat. A végén kissé lehiggadt; bocsánatot kért a kitérésért. Sőt a másnapi 8 órai hozzátoldásban „a szomorúság dithyrambusi ugrásai helyett a nyugodt elbeszélés epikai folyásába” terelte iridulatoskodását. Ugyancsak elégedetlenkedett, amikor egy alkalommal levél helyett levelezőlapot kapott. Köszönte azt is, de hozzáfűzte: „Nem keltett benned kellenetlen érzést, — zenemű helyett csak bevezető akkordokat hallani? Gondolom, hogy ez csak tapogatósi próba volt, és a darab legközelebb következni fog.” Mikor pedig a hideg és kimért, szűkszavú, ominózus levelezőlapok, „a barátságnak e thermométereit”, ezek „a négy-szögű bizonyosságok” megháromszorozódtak, nagyon is pesszimiztikus nézőpontról bírálta meg az emberi változékonyságot: „...elfog engem a vígasztalan bizonyosság, hogy mi emberek is csak szemei vagyunk a végtelen természeti láncolatnak s nem más lények, akikre más törvények állnának. — De nem pusztán a külsőnek, az ember belsejének is léte örök, éretörvényei szerint kell körben mozognia. Nem csupán a virág kelyhe veszíti el színompáját, nemesak a tengernek van árapálya, hanem az emberi érzések is elveszítik idővel magasztosan édes illatukat. — Igen, alig nézel magad körül és a barátságnak gyengéd keze Eggyel egészen hideg, idegen kézzé lesz.”

Esztétikai belsősege az életanalízis útjára terelte. Mindenkít erősen szemügyre vett, boncolgatott, mindenben ítélkezett, sőt a ferde szokásokat, életfuresaságokat sokszor szatirikus

módon, de bizonyára javítási és összehasonlítási szempontból kiélcelte. Amikor a „női szokásra“ hivatkozott, amely minden levélben bocsánatot kér a rossz írásért, vagy amidőn azt a kijelentést kockáztatta, hogy „ha a nőknek bármi esekélyességben is ellentmondunk, — már megsértjük — legbelsőbb érzésüket“, még elég gyengéd tréfálkozás volt tőle. Jóval erősebben nyilatkozott különös modorú és életprogrammú rokonairól: a Csillagékról, akiknél anyja lakott egy ideig, akik „az ő tündöklő ruhájukat a földies korlátoltság rongyával és a kanti kritika sértő posztójával foltozzák“; budai nagynénjeiről, akiknél kultúrhistoriái tanulmányt végzett és minden előleges szakismeret nélkül azonnal rájött, hogy „azok a jelenkor és ókor összekötői lehetnének; ha beszélnek, a modernség penészét érezzük, ha hallgatnak, a múmiák világába képzelődünk“. Kitűnő „erkölcsfilozófiai festés“—hez adtak anyagot azok a magántánemulatságok, amelyekre 1870 telén eljárt s amelyeken a heterogén elemek által bemutatott női szívet „kezdve a legegyszerűbbitől, a bakfi-periodusától föl a modern kifejlődésüig“ végigmustrálhatta, s amelyekről levélváltója kérésére — különböző „Mama-portré“—kat is olesó árban küldhetett volna.

De ne vádoljuk őt egyoldalúsággal. „Szabadszájú“ volt — mint magát nevezé —, azzal szemben, ami neki nem tetszett; ami azonban megfelelt felállított életnormájának, azt elismerésben részesítette, sőt „száraz filozófus létére“ csodálni is tudta. Így meghajtotta fejét a nőknek azon finom művészete előtt, amellyel „a női szellem azalatt, míg a férfi bizonyítási eszközeit rendezgeti, célját már ki is jelölte, ellenfelét gondolatszíkraival elvakítja, a fegyvert kezéből könnyen kicsavarja s a férfinak kegyelemre vagy kegyvesztésre meg kell magát adnia“. Kedvesen egyszerű szavakkal magasztalta azt „a gyöngéd, fáradságot nem ismerő ápolást“, amelyre csak a nők képesek a betegek irányában s „az anyának azt a kedélygazdagságát, szeretetteljes kezét“, amely a gyermeket az élet minden szirtje és egyenetlenségei közepett is biztosan eligazítja.

Péterfy Jenő meghittjeivel folytatott társalgásában színes, ötletes, fesztelen volt. Még inkább leveleiben. Ritka tudását itt ragyogtatta legfényesebben. Maga írta: „A tollat jobban forgatom, mint a szót.“ S csakugyan. Levelei élvezetes olvasmányok, telve szóképekkel, hasonlatokkal, alakzatokkal, amelyeket klaszikus és zenei műveltsége s természetrajongása diktáltak neki.